

Fantom a tükörben: A transzgenerációs traumaátadás megjelenése álmokban

Szirtes Lili

*„Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer!
Boldoggá tenne most, mert visszavágnék:
haszontalan vagy! nem-lenni igyekszel
s mindent elrontasz, te árnyék!”*

(József Attila: Kései sirató)

„Volt egy álmom, hogy anyámmal szeretkezem. De ez anyyiban volt komplex, hogy tőlem volt terhes, még hozzá a kilencedik hónapban, és én jöttem kifele. Az álmom abban állt, hogy én a fűtykösömet toltam befele, de az én fejemmel összeütközött az én fűtyim. Én próbáltam kifele bújni, tehát az egyik énem ugye, a megszülető félben lévő Attila, de közben a másik Attila, ugye ez most egy skizofrén szituáció, az meg éppen kefélté anyukámat a saját fűtyijével. Tuszkoltak vissza engem, a saját fejemet. És ráadásul elélveztem. És akkor a másik Attila, tehát engem egy ilyen iszonyatos spermaözön árasztott el, ami iszonyatosan gusztustalan volt és undorító.” (Attila, 58)

„Azt konkrétan nem tudom, volt valami gonosz izé, azt hiszem, valami farkas, nem tudom. Sötét volt, és a körmendi háznak az egyik szobájában voltunk, azt hiszem, anyummal meg apummal, fölkerültünk a kályhának a tetejére, és ott el is fértünk valahogy, és onnan kellett átugrálni nem tudom hova, és két ilyen nem tudom, valamilyen bot volt a test, és farkas feje volt, szóval ilyen, és azok elől menekültünk.” (Attila lánya, Aliz, 14)

Bevezetés

Tanulmányom a transzgenerációs traumaátadás álmójelenetekben történő kifejeződésével foglalkozik. Holokauszt-túlélők leszármazottait megszólaltató kutatásom¹ keretében mélyinterjújt készítettem az 58 esztendő, rendezőként dolgozó Attilával és 14 éves lányával is. A vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy tetten érhető

---

¹ E tanulmány alapjául a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetében, Prof. Dr. Erdélyi Ildikó témavezetésével készült szakdolgozatom szolgált. Az eredeti kutatás öt családot szólaltat meg, annak második és harmadik generációs leszármazottait, ezek közül Attila és Aliz története került bele a jelen írásba. Lásd: Szirtes L. (2010). *Traumaátadás holokauszt túlélők családjában*. Szakdolgozat. Budapest: KRE-BTK Pszichológiai Intézet.

e a megkérdozettek álmaiban a holokauszt során átélt és nemzedékekre áthagyományozott trauma.

Tanulmányomban azt szeretném bemutatni, hogy a generációk által egymásnak tudattalanul átadott sérelem-háló felfejthetővé válik, ha a családtagok álmaira irányítjuk figyelmünket, ily módon szólítva meg a családi tudattalan rétegeit. Az összehasonlító elemzés során látni fogjuk, hogy az örökségül hagyott transzgenerációs fantom mindkét álmodó anyagában megmutatkozik.

A fent idézett álmjelenetek tanulmányozása abból a tézisből táplálkozik, amely szerint az álmok az álmodó életének fő konfliktusaira világítanak rá (Stekel, 1935). Erdélyi Ildikó (2010) meglátása szerint a pszichoterápiás első álmok önbemutatóként funkcionálnak leplezetlenül nyújtva tükrét a kliens probléma-konstellációjának. Úgy gondolom, a fent említett kutatásban e dinamikai mozzanat mutatkozik meg: foucault-i parafrázissal élve a „szív lemeztelenedésének” lehetünk tanúi (Heller, 2011). A közölt álomelemzés folyamata a freudi szabad asszociáció logikáját követi számolva azzal, hogy a tudatelőttesben uralkodó cenzor maszkolja a képzettársításokat (Stekel, 1935), illetve hogy rendkívül szerteágazó utakat kínál. Bókay Antal (2008) szavait idézve a művelet „sokkal inkább szétszórja a lehetséges jelentéshálót, nem pedig koncentrálna” (117.). Megelégedve az álom árnyképeinek letapogatásával, továbbá a lacani *reális* maradéktalan feltérképezésének lehetetlenségével (Farkas, 1994), egyúttal kísérletet teszek az „álom köldökének” (Freud, 1900; Bókay, 2008; Erdélyi, 2010) megközelítésére, melyen keresztül az álom az ismeretlennel érintkezik.

A családi legendárium

Attila édesanyja a család egyetlen túlélője, őt, illetve szüleit, testvéreit és unokatestvéreit Magyarország egy vidéki területéről deportálták Auschwitzba. Végelgyengülésben szenvedő férjét a munkaszolgálat idején az ottani örök gyilkolták meg. Az asszonynak egy ízben sikerült meglátogatnia a férfit, ekkor magával vitte kisgyermeküket, akit a fővárosban egy menedékház dolgozóinak gondjaira bízott, de amikor visszatért, már senkit sem talált ott. A gyermeket hasztalan kereste élete folyamán, sohasem bocsátotta meg magának, hogy elhagyta.

Attila édesapja szintén munkaszolgálatról hazajöve találkozott a nővel, akivel hamarosan összeházasodtak. A férfi családja a pesti gettóban vészelt át az üldöztetéseket. Első közös gyermekük öt napos korában vesztette életét, ezt követően született meg Attila nővére, majd Attila. Hamarosan az édesapát koncepció perbe fogták, bebörtönözték, majd három évet töltött fogságban. Az asszony ez idő alatt – Attila elmondása szerint – számos szexuális légyottba belesodródott, a családi legendáriumba ez az időszak az apa kimenekítése végett folytatott „prostituált-létként” ágyazódott be. Mikor évek múltán az apa hazatért, az asszonynak házasságon kívül született harmadik gyermekével találta szemben magát. Az anya elmeállapota egyre

ziláltabbá vált az évek folyamán, pszichopátiát diagnosztizáltak nála, kezelőorvosa tanácsát követve a férfi úgy határozott, hogy elválnak a nőtől. Attilát és nővérét az apa nevelte tovább. Az asszony megszakításokkal 16 évet töltött börtönben garázda-tevékenység miatt, így féltestvérüket is magukhoz vette apjuk. Attila elmondása szerint a kötelező köszöntéseken túl semmilyen testi emléket nem őriz édesanyjával kapcsolatban. Viszonyukról, a köztük lévő érzelmi hullámokról szélsőséges tapasztalatokat szerzett, erről vallanak képzettársításai.

Aliz Attila harmadik házasságából született. Ő az egyedüli életben maradt lánygyermek a férfinék. Attila első házasságában fogant gyermeke magzatként a terhesség utolsó hónapjában egy fertőzés következtében halt meg, második gyermekük a születését követő néhány héten belül hunyt el. Attila az interjúban úgy fogalmazott, hogy ezek a képek, lányai halálának pillanatai beleégtek az emlékezetébe. Aliz hat esztendő volt, mikor szülei elváltak. A lány élettörténeti narratívájában az első másfél év meghitt viszonyát dulkodás, főként az édesapa – azóta nem jellemző – súlyos alkoholfüggősége, illetve agresszív viselkedése árnyékolta be. Aliz elbeszélés módjára fragmentáltság jellemző, a felmenők sorsa előtte számos feltöltetlen hézaggal, befejezetlen történettel tarkított.

Nemzedékek kísértetei

Attila idézett álma egymásba ágyazódó léttapasztalatokról üzen, egyfelől megidéződnek kisgyermekkorú – preverbális és ödipális színezetű – komplexusok, másfelől elvitathatatlan jelentőséggel követel hangot magának a transzgenerációs fantom (Ábrahám, 1975; Erdélyi, 2007), amelyen keresztül a holokauszt-szindróma második generációs tünetegyüttese tükröződik (Erős, 2005; Tóth, 2000). Jelen elemzésben ez utóbbiból indulok ki.

A holokauszt túlélői a borzalmakat követően státusz nélküli, identitás-vesztett állapotba kerültek. Mély gyászba sülyedtek, bőrük alá égett a túlélés szégyene. A borzalmak emléke a kibeszélhetetlenség és a megfogalmazhatatlanság elsődleges elfojtása alá került, majd a társadalmi diskurzus cenzúrája folytán a hosszan tartó elhallgatás következett. Attila édesanyja a kommunizmus ideológiai hátterébe olvadva tabusította zsidóságát fia számára. Így töredezett narratívumot adott át, amelynek mélyén a mögöttes enkapszulált titok (Erős, Ehmann, 1996), a kirekesztettség- és veszteségélmény volt. Kísérteties ismétlődést figyelhetünk meg az élettörténet szintjén a háborút követően mintegy a traumatikus élmények egymásra rétegződéseként, hisz az anya Attila apjától született első fiúgyermeké korán elhalálozott, illetve a férj bebörtönzésével az asszony újfent egyedül maradt. A tudattalan fantáziák a kimondhatatlan ellenében működő gesztusrendszer által közvetítve „időalagútban” adódtak át (Kestenber, 1989). Attila az édesanyja két elvesztett kislány „helyébe lépve” emlékmécsesként (Wardi, 1992), másként kifejezve az

„Angyalka”-elhunytak árnyékában fogant (Erdélyi, 2010). E két fogalom erős hasonlóságot mutat, az előbbi metafora a zsidó családokban az elpusztított rokonok helyébe lépő gyermekekre utal, az utóbbi pedig a gyakran *névtelen*, saját történetet nélkülöző idealizált elhunyt testvérré.

A túlélők második nemzedékére jellemző, hogy tudattalanul azonosulnak az elpusztított családtagokkal, s így felelnek meg annak a rejtett parancsnak, hogy rekonstruálják a szülő-gyermek diádban a Soá emlékét, valamint a túlélés közösségét (Tóth, 2000). Attila az anyai tekintet tükrében elutasítással találkozott, hisz az eltagadott múlt, a szégyen és a büntudat folytán az asszony képtelen volt a megtartó, bizalmas kötődésre és az intimitás megélésére. A korábban két fiúgyermekét elvesztő édesanya – a kísérteties ismétlődés félelmének terhe alatt – Attilához való bensőséges közeledését fájdalmas emlékek és azok kivetítése akadályozhatták meg. A törekeny pszichés apparátus védelme érdekében a személyiség fenntartotta a disszociatív állapotot, amellyel azonban a kisgyermek felé is e rendezetlenséget, a hasadás élményét közvetítette. Attila létének biztosítékaként egyszersmind megteremtette a jó anya reprezentánsát, másfelől introicálta a rosszat, amellyel legitimmé tette önmegvetését (Dupont, 1998; Kristeva, 1990). A gyermek, aki bizonytalanra vált saját szerethetőségét illetően, erre való reakcióként nárcisztikus védőkorlátot épített ki. E határhelyzeti dinamika által, ahogy az anyai objekt, úgy a külső világ tárgyai is szélsőséges – bekebelezendő idealizált és integritást fenyegető – jelölőkkel rendelkeztek. Ez természetesen éreztette hatását a további élet folyamán, hisz a férfi kötődéseiben zavart, intim, tartós párkapcsolatra aligha vált képessé, három feleségétől vált el, folyamatosan úton van (az otthon nála talajvesztett entitás, az interjú időpontjában is ideiglenes művészszálláson lakott), továbbá saját gyermekével rapszodikus kapcsolatot tart fent.

Judith Kestenberget (1989) klinikai tapasztalatai alapján „latencia-időszakról” beszél. Eszerint a túlélők a veszteségélmények fájdalmát hosszú évekig, évtizedekig kimondatlan őrizhetik. A krónikus gyász üvegkalitkája gyakran nem gyermekeik, hanem unokáik kérdő tekintete által reped meg. Így lehetséges, hogy a túlélők harmadik nemzedéke értesül első ízben az addig elhallgatott narratíváról, és e kommunikáció által teremt csatornát a felmenők között. Aliz számára azonban néhány élettörténeti momentumon kívül a múlt kirakósa meglehetősen hézagos. Késői unokaként nem került közelebbi, bizalmas viszonyba nagyanyjával. Emlékeiben a nagymama egy kórházi ágyhoz kötött, *idegen* idős asszonyként él.

Az asszony a kisgyermek Aliz számára akkor félelmetesnek és távolinak tűnt. A nagymama a családi reprezentációk által a csaló, hazug, instabil személy képét rajzolta meg Aliz gyermeki képzeletében. A lány édesanyja szavait idézte, miszerint a nagymama viselkedése az „Auschwitz-szindróma” következménye, egységes képet alkotni erről azonban szintén nem tudott. Érdekes megjegyezni, hogy „Auschwitz” helyes kiejtése többszöri nekifutásra sem sikerült neki, mintha az elvétésen keresztül a kimondhatatlanságában öröklődő fantom öltött volna testet. Ábrahám Miklós

(1975) koncepciója szerint a szubjektumon belül létezhet egy több generációt, azok sérelmeit, veszteségélményeit magába sűrítő kollektív pszichológiai entitás. Török Máriaival (1998) alkotott elméletük értelmében egy szégyenteljes, titkos sírbolt teremődik a leszármazott énjén belül, e titok zilálja szét a nyelvi reprezentációt, épp az által, hogy azt a kifejezhetetlen gyász táplálja. Aliz a felmenők ismétlődő traumatizációjának hordozója. Ahogy édesapja a holokausztot túlélő nagymama egyetlen életben maradt fia, Aliz a tudattalan mintába ágyazódva Attila első életben maradt lánya a két azonos nemű, magzati-, illetve csecsemőkorban elhunyt gyermeket követően. A megközelíthetetlen „Angyalkák”, valamint az elpusztított rokonság kísértetei Aliz léttapasztatát is meghatározzák. Mivel a lány múltbéli referenciapontok nélkül próbálja identitásának alapköveit lerakni, létevel megteremti a nemzedéki hiány folytonosságát. Egyre égetőbb a fantom jelenléte, mely újratemti az elemésztő szégyent és büntudatot, és az ellenük védő disszociációt. Aliz a realitás talaján bizonytalanul közlekedik, fogódzkodója paradox módon élénk képzeletvilága, amelyet fantázialényekkel népesített be. Időtlen, kortalan és nemtelen lények ezek, éreznek és érzelmeket váltanak ki. E különleges alakok akkor jelennek meg, ha a lány konfliktusos, esetleg megoldhatatlan helyzetbe kerül, mondhatnánk, mikor a fantomok jelenlétét konok módon kontúrozott fantázialényekkel lehet csak ellensúlyozni vagy eltagadni.

A trauma álomnyelve

Attila álmának elemzése

A trauma „időalagútján” átszármaztatott nárcisztikus sérülés, a bekebelezett fantom, amely mint a freudi *Unheimlich*, a kísérteties (Freud, 1919), egyszerre otthonos és idegen, a tudattalan álomtevékenységében pőrén mutatja meg magát. A falakkal körülbástyázott traumatikus élmény átdolgozása az „onirikus valóságban” (Erdélyi, 2010) válik lehetővé a világban-való-lét, a *Dasein* (Heller, 2011) megtapasztalása által, mivel az alvás óre kiemelve az álmodó szubjektumot elszigeteltségéből (Erikson, 1954 – idézi Bókay, 2008) az öngyógyítás lehetőségét teremti meg (Virág, 1987). Az álmodás által egy ingerektől mentes, mély, sejtelmes világba szállunk alá, amelyben Freud érzékletesen az anyaméhbe való visszatérés vágyát vélte felfedezni. Grünberger Béla (1986) tanulmánya szerint a nárcisztikus illúzió az intrauterin egységélmény ős-kollektív tudattalanban őrzött boldogság-émlékéből ered.

Attila álmában a prenatális időszak „korlátlan egoizmusáról” (Heller, 2011) esszenciális képet kapunk. A manifeszt tartalom kettős összeolvadás-élménye szerint az édesanya a magzat Attilával való vajúdását s a gyermek megszületését a felnőtt Attilával folytatott szexuális aktus akadályozza.

Az erősen szexualizált szcena első sugallata, melyhez asszociatívan Attila is eljuttott, az ödipális időszak anyai szeretet-tárgyra irányuló (birtoklási) vágya az apa elle-

nében (de ugyanakkor azonosulva is vele), mely libidinális energia csatornát talál, és az álom felnőtt Attilája eléri az orgazmus, a teljes inkorporáció katarzist.

A személyes narratívum szintjén az ödipális háromszög-helyzet „végére” a szülők válásával került pont. Attila a szabad képzettársítások során idézett egy mindmáig fájdalmas és megbocsátást nem érdemlő jelenetet az anya távozásáról. Az asszony a valaha Attilának kötött hatalmas, színes sálát fia engedélye nélkül magával vitte – ahogy a férfi fogalmazott, ellopta tőle. Az édesapa hiába próbálta visszatartani gyermekét, Attila azonban végignézte, bár a tudattalan dinamika szintjén érzékletesebb, ha azt mondjuk, megleste az anya lopását. E sál Attila személyes mítoszteremtésének grandiózus metaforája: az én kiterjesztéseként, *falloszként* funkcionál, a veszteségélmény előhívja a kasztrációtól való félelmet. A szülők összjátékában, hisz e történetnek „cinkosként” az apa éppúgy részese, mint az elkövető anya, felsejlik az ősjelenet képe, ennek nyomán pedig a kisgyermek Attila fantáziája a kint és bent kettősségéről, amely egyszersmind visszaterel bennünket az álomjelenet kettősségéhez is.

A családi legendáriumban a sexualitás hangsúlyos szerephez jut, a kisgyermek Attila már igen korán bevonódik édesanyja nemi életébe. A kisfiú szembesül a diffúzan kavargó, félig leplezett titokkal, hogy az anya az apa távollétében más férfikkal folytat együttléteket; ennek örök lenyomatát hűgának megfogánása képviseli. A család szégyenét, amellyel a kisfiú tudattalanul azonosul (és amivel kapcsolatban az anyáról Attila az interjú során több ízben devalválóan nyilatkozik), az anya az édesapa szexuális kulturálatlanságáról szóló diskurzussal enyhíti. Ezzel az „Apa neve” leértékelt pozícióba kerül, a férfiatlanság szimbólumává válik. A nemiség e (meta)nyelvi konnotációi által megidéződik a nyelvezavar állapota, melynek során a gyermek gyengéd szeretetvágyára érzéketlen felnőtt tudattalan szexuális kommunikációjával elárasztja őt (Ferenczi, 1997), ami a kicsi számára óhatatlanul traumaként hat, amelyre hasítással reagál, ez által személyisége fragmentált, képlékeny lesz (Dupont, 1998). Introiciálja a felnőtt büntudatát, szégyenérzetét és vágyait, továbbá azonosul a szülői agresszorral. A „hasadt gyermek” Ferenczi Sándor kifejezésével élve meglepően magas intelligenciával reagálhat a traumára („traumatikus progresszió”), s mintegy szülei gondozójává válhat (Dupont, 1998). A „tudós csecsemő” a sérelmekből eredő hiátusokat az elhagyatottság érzésének távolításaként gondolatokkal tölti meg (Kelley-Lainé, 1999).

Az édesapa döntéshozatala a válást illetően újjáteremtette az anyai üzenet által devalválódó apai törvényt visszafordítva a leértékelés fókuszát az asszonyra – ez utóbbi abban az álom kapcsán közölt ellentétbe fordító háritásban is érezteti a hatását, amelyben Attila nem tudja mire vélni a szeretkezés-szcénát az anyával, hisz sohasem kívánta őt meg, és őt – mármint az anyát – semmiképp sem akarta volna reprodukálni, ezzel a kijelentésével azonban saját létének jogát tagadja meg. Az álomban a megszületés, az anyától való elválás elsődleges akadálya a saját ejakuláció, amely a magzati pozícióban lévő álmodó szubjektumban iszonyatos undort kelt. Érdemes reflektálnunk a preödipális időszakra is, különösképp a lacani tükör-stádium,

valamint az azt megelőző és abba ágyazódó abjekciós tendenciák idejére (Kristeva, 1990). Ezen életszakaszban még nem valósult meg az én és a nem-én elkülönülése: a „magam” leválasztása a másiktól. Mindez a tudattalan fantáziák által, az elsődleges objekt tükreben, az én-kontúrok kezdetleges megrajzolásával valósulhat meg. Amíg azonban a külvilág tárgyaival, jelen esetben az édesanyával, a kapcsolat ambivalens, az iránta érzett megvetés az elkülönülési fantáziák instabilitásából adódóan egyúttal önmegvetés is. Az undorézés, amely Attilát megszületése közben felnőtt énje felől elárasztja, egyszerre jelzi saját maga „bemocskolását”, az anya megbüntetését, másrészt önmaga száműzetését az említett „határhelyzeti létbe”.

A kisgyermek alaptapasztalata a „darabjaira széthullott test képe” („image du corps morcelé”, Lacan, 1993), amely létélményből a tükörkép illuzórikus valósága által megtapasztalt egység-tudat vezeti rá az identitásalakulás útjára. A Másikkal, az anyával való viszonyban formálódnak a „tudattalan testkép” (Dolto, 1984) fantázmái, ebben a kapcsolati tükörben talál rá a gyermek saját zsigeri működése és a fantáziatévékenysége közötti csatornára (Erdélyi, 2010). A Másik képe e tudattalan formálódásban a bensővé tett hasonmás (Dolto, 1982; Erdélyi, 2010). A megkettőzött valóság által elkezdődik az én mentális állandóságának szimbolizációja, továbbá a szubjektum és a külső környezet közötti viszonyoknak, az elidegenedésnek a kialakulása (Lacan, 1993).

Attila esetében a (kapcsolati) tükörből az anyai tekintet által közvetítve egy homályos családi múlt szereplői nézhetnek vissza rá. A hasonmás így meglehetősen széttartó jellegűvé válik, az *én* ebben a törekeny állapotban pedig óhatatlanul visszazuhanhat a fragmentáltság állapotába. A látszat-valóság fantomalakjai elsődlegesen konstituálják Attila identitását. Milyen üzenetet közvetítenek ezek a kísértet-árnyak? Az idézett álom kapcsán Attila – mintegy acting outként – első ízben olyan álomképekről, fantáziákról kezdett mesélni, amelyek mindegyikében bosszút áll az édesanyán, hagyja őt meghalni, vagy saját kezével vet véget az életének. A destruktív vágyat visszatérően azzal magyarázta, hogy az édesanya büntetést érdemel azért, amit másokkal tett. Kik ezek a *mások*? Felvethető, hogy ezen a ponton lepleződik le a maga „realitásában” a származási fantom az elvétel „titok-ablakán” keresztül (Erdélyi, 2007). Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez az elszólás az emésztő sérelmekből következő bosszúvágyról árulkodik, amelyet a cenzúra a többes szám használatába fordít, így távolítva a privát teret fenyegető, elgyengítő emléket; egyes kifejezések épp a személyesről rántják le a leplet („büntetést érdemel azért, amit *velem* tett”).

Attila szarkazmussal átítatott hangon beszélt arról, hogy édesanyja „*elfogyasztott*” néhány férjet. Az anyai életutat láthatatlan férfiak övezik, ráadásul négy generáció pusztult el a holokauszt során, az Auschwitzban megölt nagyapa és édesapa, a munkaszolgálat idején elhunyt első férj, illetve a soha meg nem talált közös kisfiuk. Erre az enkapszulált emlékre a trauma ismétléseként rakódott rá az anya második gyermekének korai halála, valamint a szeretett férfiaké, akik közül többen öngyilkosságot követtek el. Lehetséges, hogy a tudattalan anyai üzenet valóban a felnövekvés gátja,

miszerint az asszonyhoz való kötődés, illetve az anyai szeretet nem mással, mint a halállal, önmaga elvesztésével fenyeget?

Aliz álmának elemzése

Aliz legjelentősebb álmaként említette kisgyermekkori – 3 és 6 éves kora között jelentkező – visszatérő rémálmát, amelyben egy farkas elől menekül apjával és anyjával. Végül egy, a valóságban is létező, kisgyermekkora életterét idéző vidéki házban a cserépkályha tetején lennek mind menedékre. A beszélgetés folyamán a farkas megkettőződött, a továbbiakban Aliz már két üldözőről beszélt.

Az álomjelenethez fűzött asszociációk szegényesek, a manifeszt tartalom szintjén Aliz erős szimbólumai megannyi ajtót résnyre nyitnak, ám a képzettársítások elakadnak, a lány elbizonytalanodik, tanácstalan lesz, a látens tartalom a kifejezhetetlenség köpenyébe burkolózik. A reprezentálhatatlanság és hozzáférhetetlenség e tapasztalata felidézi a nemzedéki hiányt őrző tudattalan sírboltot, amelyből elveszett lelkek kiáltásai visszhangzanak. Mivel Aliz a családi múltat alig, vagy csak igen töredezetten ismeri, nem rendelkezik referenciaponttal saját származását illetően sem. Fantomok veszik körül, a nagymama elpusztított rokonai, elveszett elsőszülött gyermeke, majd csecsemőként meghalt második fia, valamint apjának a családi sorsot ismétlő elhunyt lánygyermekai. Megörökli ez által az „Angyalkák” szellemeit, melyek egyszerre idegenek, távoliak, illetve hozzá tartozóak. A nagymama bűntudata és szégyenérzete ilyenformán az ő lelkében is „kísértetiesen” (Freud, 1919) jelen vannak. Aliz is éppúgy egyedül érzi magát saját családi múltjában és jelenében, ahogy az egyedüli túlélő nagymama, illetve az elhagyott édesapa.

A létélmények közti határvonalat az álomban ábrázolt szintkülönbség is jelzi: a kályha tetejére helyezett ideálképet a mélyben acsarkodó farkasok veszélyeztetik. A fenyegető állatok az alvilági, tudattalan szférából fantomokként kísértenek. A szimbólum nyelvi megkettőzése árulkodhat egyrészt a fantom-jelenség nemzedéki ismétlődéséről, másrészt arról a szintén generációk között átörökített elhárítási módról is, amely révén a félelemkeltő, fenyegető tárgyra hasítással reagálnak a szereplők.

A farkasok teste botokból áll, a fadarabok Aliz gondolataiban a kályha hőjét biztosítják: mintha a fantomalakok egyszersmind táplálnák a szellemvilág idealizált egységélményét, áttételesen a nagymama vágyát az elveszett Angyalka, az első férj és családja újratereztetésére. A személyes élettörténet szintjén az álomjelenet Aliz olyan életszakaszában kísértette a lányt, amikor a családi légkört szétzilálta Attila fokozódó alkoholizmusa, és az ebből fakadó dühkitörések, verekedések. Ebben az értelmezésben a farkas szimbóluma szintén kettős: megtestesíti a veszedelmes vadat és Aliz kifejezésével élve a „*cuki, szőrös, szürke*” állatot. A nyelv cenzúrája maszkírozza az apai agressziót, illetve az azonosulástól való félelmet.

Attila álmában is tetten érhető a kommunikáció kettőssége, a korai sérülés traumája a nyelvhasználat szintjén is megjelenik. A manifeszt álomtartalom szövegében

a kifejezések között látszólagos diszkrepanciát fedezhetünk föl, mikor Attila azt mondja, „*kefélte anyukámat a saját fütyijével*”. A szexuális együttlétre használt agresszív kicsengésű szó, amelyhez Attila később a megerőszkolás aktusát társítja, éles ellentétben áll a nemiszerv infantilis nyelvi megfelelőjével. E kettőség a trauma hatására bekövetkező hasadás-élményre utal, az áldozati és agresszori szereppel történő egyidejű azonosulásról árulkodik.

Arra a kérdésemre, hogy aktuálisan mi követeli a figyelmét az álomból, Aliz a következő választ adta: „*Semmi. Valamiért gondolom, valami történt, amit nem tudtam rendesen földolgozni, és rossz volt nekem.*” Ahogy korábban Attila álmának elemzésekor láthattuk, egy három-hat esztendő kisgyermek esetében a földolgozatlan trauma gyakran a szülők intimitásához kapcsolódik, mivel az ősjelenetre utal. Ugyanakkor az egymásra rétegződő nemzedéki sérelmek – az elveszejtés, az elhagyatás, a büntudat, a szeparációs félelmek, a narcisztikus törés, a szégyenérzet – mind-mind megmutatkoznak Aliznak ebben a mondatában. A kályha-szimbólum, a fantom-farkasok, amik csontozata a lángnyelvek martalékává lesz, felidézi az elgázósított rokonok elégetését az auschwitz krematóriumokban. A megragadhatatlan, időtlen hiány tükröződik Aliz megfogalmazásában, ami egyszerre sajátja, énjének része, de tőle idegenül létező is.

A közhelyesnek tetsző freudi gondolat értelmében Aliz álmának időbeli kontextusa arra az életszakaszra tehető, mikor a kislány édesapja (és a vágyott entitás) kegyeiért rivalizál édesanyjával, és meghódítani igyekszik apját. A manifeszt tartalomban megjelenő központi elem, a kályha, női (anyai) szimbólum is egyben, és ezt csak megerősíti a felidézett idillikus gyermekkori emlék, amikor a kályha közelében ült egy – a szexualitás és termékenység asszociációit keltő – kagyló alakú fotelben, miközben apja mesét mondott neki. A kályhával kapcsolatban hirtelen egy másik emlékfoszlányt is megemlített az álmodó lány, miszerint egyszer rácsukta ujjára a kályha ajtaját, és megégette magát. A két jelenet szoros kapcsolatban áll egymással, s azt sugallhatják, hogy veszélyes szeretni az apát, hogy annak még rossz következményei lehetnek. Az infantilis fantázia erős összefüggést mutat az Attila álmában tükröződő anyai üzenettel, miszerint a szeretett személyek óhatatlanul tünékenyek, elvesznek, halál vár rájuk.

Összefoglalás

Jelen elemzésben arra tettem kísérletet, hogy az álmodók asszociációi mentén haladva feltérképezzem a generációk között átörökített trauma módusát. A holokausztot túlélő nagymama traumatizáltsága, családjának kiirtása, első fiúgyermekének elvesztése tartós zavart, disszociatív állapotot idézett elő, amely összefogta későbbi kötődéseit. A rokoni háló egyedüli túlélőjeként megteremtődő büntudat, valamint a saját gyermek elhagyásának fájdalma, illetve szégyene a későbbi élet folyamán a traumatikus élmények újrajátszásának kísérteties tendenciáit hozta létre, ezek végzetesen

beágyazódtak a pszichés működésbe. Az időtlen hiány, amely szavakon túlmutató, kifejezhetetlen fájdalmat indukált, előhívta a fantomokkal benépesített nemzedéki sírboltot, amely a tudattalan dinamika szintjén a leszármazottak én-struktúrájában telepedett meg. Az egymásra rétegződő terhek súlya alatt az édesanya tekintetében a szerethetőség kételye tükröződött, amely létélmény ellen a „hasadt gyermek”, Attila, agresszióval, illetve összeolvadás-fantáziájával, Aliz pedig a realitástól elrugaszkodva a képzelet világának megszállásával védekezett. A nárcisztikus sérelem egyszersmind összeolvadt az ödipális korszakban elszenvedett töréssel mindkét leszármazott esetében. Az elbeszélte álmok a konfliktus-konstellációk gyökereire tapintanak rá, hisz egyszerre sejkik fel bennük a holokauszttal általi veszteségek keltette fantomizáció jelensége, az elhunytak árnyékában való lét, illetve az abból származó kommunikációs zavar és érzelmi megközelíthetlenség. Attila álmában az édesanya meg-erőszakolásával áthágja az incesztus tabuját, ezzel azonban megteremti annak lehetőségét, hogy az elhalt rokonokat új nemzedék tagjaival pótolja. E gesztussal végzetesen önmagába helyezi az emlékmécses szerepét, s ezzel megírja a megszülető generációk sorskönyvének kezdő sorát is.

A megkettőzés tendenciája mindkét leszármazott álommunkájára jellemző. Aliz a kályha tetején kuporogva, mint az elhalt család szellemképződménye, két tűz közé kerül, egyszerre fenyegetik a krematóriumot idéző lángnyelvek, illetve a mélyben lévő farkas-üldözők. Az álommotívumok jelentéshálója Aliz álmában magába foglalja a szülőkről ambivalens érzéseket is. A kályha hője az otthon melegét megteremtő anyai entitást idézi, Attila álmában a méhen belüli lét jelenik meg, a farkas az incesztusra csábító, agresszív fölényben sütkérező apát emeli be a képzettársítások sorába. A szexualizált álomtartalmak is kettős élményt keltenek, mivel felidéznek Attila anyjának párválasztásait. A családi legendáriumban őrzött történet szerint az asszony a szocializmus idején több befolyásos férfival folytatott nemi kapcsolatot a fogságban lévő férj kiszabadításáért. Attila fantáziájában a töredékes Auschwitz-narratívát szintén a túlélés zálogául szolgáló prostituált-szcénával tölti fel. Lehetséges, hogy Aliz, a halott nagymama szégyenteljes titkára tapintva a nemzedéki női sorsot is felidézi és átdolgozza.

Attila az interjú készítésének idején egy 1946-os fényképet talált édesanyjáról, amelyen az asszony „kísértetiesen hasonlított” a 2010-ben 58 esztendőes férfira, a fiára. E hasonmás-jelleg megidézi a tükör-stádium időszakát, mintha Attila tudattalanul újra akarná játszani azt. Hivatásának megválasztásában tetten érhető a trauma rekonstruálásának vágya és a szublimációs átdolgozás igénye. Mintha a „tudós csecsemő” a művészi kifejezés eszköztárával hívná életre az *abjekciót* páratlan kreativitással. Vikár György (1996) szerint a művész-én áttételeken keresztül az elvesztett objekt újáteremtésének lehetőségét kutatja. Aliz, édesapjához hasonlóan sokszínű művészi tehetséggel felvértezve próbál fogódzókat és csatornákat találni a fantomokhoz.

A képek egyszersmind testet, hangot és nyelvet kölcsönöznek az elhunytak kísérteteinek, és így lehetővé válhat *eltemetésük* is.

IRODALOM

- ÁBRAHÁM M. (1975). Feljegyzések a fantomról – Freud metapszichológiájának kiegészítése. In: Ritter A. – Erős F. (szerk.), *A megtalált nyelv: Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból* (66-70). Budapest: Új Mandátum, 2001.
- ÁBRAHÁM M. – TÖRÖK M. (1998). Rejtett gyász és titkos szerelem. *Thalassa*, 9(2-3):123-156.
- BÓKAY A. (2008). Az álom – A szubjektum teremtése és megismerése. *Műhely*, 31(6):114-123.
- DOLTO, F. (1982). *Séminaire de psychanalyse d'enfant*. Paris: Seuil.
- DOLTO, F. (1984). *L'image inconsciente du corps*. Paris: Seuil.
- DUPONT, J. (1998). A trauma fogalma Ferenczinél és hatása az újabb pszichoanalitikus kutatásokra. In: Erős F. – Ritter A. (szerk.), *A megtalált nyelv: Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból* (15-22). Budapest: Új Mandátum, 2001.
- ERDÉLYI I. – DOBOSSY A. – FLASKAY A. (2005). *A szégyen örökösei*. Előadás. Kút Alapítvány Konferencia. Budapest.
- ERDÉLYI I. (2007). Család – származás – trauma örökségek. In: Zseni A. (szerk.), *A pszichodráma és korunk tükröződései* (215-234). Budapest: Medicina.
- ERDÉLYI I. (2010). *Mágikus és bétköznapi valóság*. Budapest: Oriold és társai.
- ERIKSON, E.H. (1954). The Dreams Specimen of Psychoanalysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2:5-56.
- ERŐS F. – EHMANN B. (1996). Az identitásfejlődés tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben: Gondolatok egy második generációs interjú kapcsán. In: Bögre Zs. (szerk.), *Élettörténet a társadalomtudományokban: Szöveggyűjtemény* (25-47). Budapest-Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 6., 2007.
- ERŐS F. (2005). A holokauszt hosszú távú pszichológiai következményei és perspektívák. In: Molnár J. (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (531-543). Budapest: Balassi Kiadó.
- FARKAS Zs. (1994). A lacani szubjektumról. *Pompeji*, V:139-166.
- FERENCZI S. (1997). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermekek között. In: uő, *Technikai írások* (102-112). Budapest: Animula Kiadó.
- FREUD, S. (1900). *Álomfejtés*. Budapest: Helikon, 1997.
- FREUD, S. (1919). A kísérteties. In: Bókay A. – Erős F. (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (65-82). Budapest: Filum Kiadó, 1998.
- GRÜNBERGER B. (1986). A nárcizmus elmélete. In: Erős F. – Ritter A. (szerk.), *A megtalált nyelv: Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból* (215-225). Budapest: Új Mandátum, 2001.
- HELLER Á. (2011). *Az álom filozófiája*. Budapest: Múlt és jövő.
- JÓZSEF A. (1935). Kései sirató. In: *József Attila összes versei és műfordításai* (568-569). Budapest: Magyar Helikon, 1963.
- KELLEY-LAINÉ, K. (1999). Szexuális kíváncsiság, trauma és nyelvezavar. In: Erős F. – Ritter A. (szerk.), *A megtalált nyelv: Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból* (45-55). Budapest: Új Mandátum, 2001.
- KESTENBERG, J.S. (1995). A túlélők gyermekei és a gyermek-túlélők. *Thalassa*, 5(1-2):81-100.
- KRISTEVA, J. (1990). *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*. Paris: Édition de Seuil.

- LACAN, J. (1993). *A tükörstádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra*. Ford. Erdély I. – Füzesséry É., *Thalassa*, 4(2):5-11.
- STEKEL, W. (1935). Az álomfejtés fejlődése és technikája. *Műhely*, 2008, 31(6):88-93.
- SZIRTES L. (2010). *Traumaátadás holokauszt túlélők családjaiban*. Szakdolgozat. Budapest: KRE-BTK Pszichológiai Intézet.
- TÓTH E. (2000). Trauma és identitás a holokauszt túlélők gyermekeinek körében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2(3-4):20-23.
- VIKÁR GY. (1996). *Válság, túlélés, kreativitás*. Budapest: Balassi Kiadó.
- VIRÁG T. (1987). Mérei Ferenc lélektani naplójának elemzése: A gondolkodási folyamatok és a manifeszt álomszöveg értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1987-88, 1:56-82.
- WARDI, D. (1992). *Emlékmécsesek: A holokauszt gyermekei*. Budapest: Ex Libris, 1995.
-

E számunk szerzői

- ERDÉLYI ILDIKÓ, kiképző pszichoanalitikus, professor emeritus, KRE Pszichológiai Intézet. E-mail: dr.erdelyi.ildiko@gmail.com
- PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA, pszichológus és magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész, SZTE, Pszichológiai Intézet, Személyiség-, klinikai- és egészségpszichológia Tanszék. E-mail: papporso@gmail.com
- DON KUIKEN, pszichológus, egyetemi tanár, Department of Psychology, University of Alberta, Canada. E-mail: dkuiken@ualberta.ca
- JEAN-MICHEL QUINODOZ, pszichiáter-pszichoterapeuta szakorvos, pszichoanalitikus, Genf. E-mail: quinodoz.jm@gmail.com
- BÓKAY ANTAL, egyetemi tanár, PTE Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék. E-mail: antal.bokay@gmail.com
- BÁLINT KATALIN, pszichológus, filmelmélet és filmtörténet szakos bölcsész, Utrechti Egyetem, Média és Kultúra tanszék. E-mail: k.e.balint@uu.nl
- FECSKÓ EDINA ENIKŐ, pszichológus és filmelmélet és filmtörténet szakos bölcsész, AVKF Neveléstudományi és Pszichológiai Tanszék. E-mail: edina.fecske@gmail.com
- ÁRKOVITS AMARYL, pszichiáter, DREAM kiképző terapeuta. E-mail: amaryleszter@gmail.com
- SZIRTES LILLI, pszichológus. KRE, Pszichológiai Intézet. E-mail: szirteslili@gmail.com